

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

УДК 338

Гудзь Ю. Ф.,
канд. екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: gudz@donnuet.edu.ua

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ БАЗИС РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АПК

UDC 338

Gudz Yu. F.,
PhD in Economic sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: gudz@donnuet.edu.ua

AGRICULTURAL ENTERPRISES ECONOMIC POTENTIAL INSTITUTIONAL DEVELOPMENT BASIS

Мета. Метою статті є дослідження архітекτονіки інституціонального базису економічного потенціалу підприємств АПК за рівнями економічної агрегації як структурного утворення і структурного управління в процесі інституціоналізації економічного потенціалу підприємства АПК.

Методи. У процесі дослідження інституціонального базису розвитку економічного потенціалу підприємств АПК використано діалектичний метод наукового пізнання, а також загальнонаукові методи гносеології: теоретичного узагальнення, порівняння, групування та аналізу. Серед них — метод системно-структурного аналізу, який дає можливість, з одного боку, з'ясувати місце інституціонального базису у системі ринкових відносин, а з іншого — розглянути формування та розвиток економічного потенціалу підприємств АПК через призму інституціоналізму.

Результати. Запропоновано систематизацію інституціональних перетворень для підприємств АПК шляхом виокремлення етапів розвитку інституціонального середовища: формування ринкового інституціонального середовища переробних підприємств АПК; становлення нових форм інституціонального середовища для переробних підприємств АПК; створення умов довгострокового розвитку інституціонального середовища для переробних підприємств АПК; інтеграція інституціонального середовища АПК в міжнародний простір. Виокремлено характерні особливості етапів розвитку інституціонального середовища в АПК України. Побудовано матрицю інституціонального базису збалансування інтересів у межах держава — підприємства АПК, що відображає взаємодії держави та бізнесу, які тією чи іншою мірою можна розвивати на сьогодні в аграрній сфері України. У результаті теоретико-методологічного дослідження автору вдалося вперше надати вирішення проблеми розвитку економічного потенціалу переробних підприємств через призму інституціонального середовища їх діяльності.

Ключові слова: державне регулювання, механізм державного регулювання, інституціональне середовище, підприємства АПК, державне регулювання інституціонального середовища в аграрному секторі економіки, інституціональні перетворення.

Постановка проблеми. Стан розвитку інституціонального середовища є одним із головних факторів, який визначає конкурентні позиції підприємств АПК та забезпечує економічний розвиток його суб'єктів. Проте нестабільність аграрної політики, сучасний стан реформ у аграрній сфері, особливості функціонування економічного механізму призвели до найбільшої проблемності в інституціональних умовах функціонування відносно саме підприємств АПК.

Проблема формування економічного потенціалу підприємств АПК перебуває не лише у адекватній його оцінці, скільки в ціннісно-інституціональній площині. Вона полягає в низькому соціально-інноваційному потенціалі суспільства, неспроможності інституційного середовища на відтворення і реалізацію цього потенціалу, незатребуваності впроваджуваних інновацій існуючим соціально-ціннісним середовищем.

Інституціональне середовище аграрного сектору економіки не відповідає повною мірою новим викликам економічних перетворень через наявність значних системних суперечностей у рівнях регіонального розвитку, що виникають через низьку адаптованість до сучасних ринкових реалій інститутів, які залишились у спадок від командно-адміністративної системи централізованого управління, та через слабку здатність активно вливатись у відтворювальний процес інститутів, породжених трансформаційними змінами. Зокрема, причиною є відсутність ефективного інституту підприємництва, а головне — відчуття тимчасовості бізнесу, який переважно заснований і функціонує на запозичених активах землі та майна. На думку вчених, це той головний інституціональний парадокс, який стримує утвердження ефективного, конкурентоспроможного агропромислового комплексу — економічно відповідального перед суспільством і державою. Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю побудови інституціонального базису розвитку економічного потенціалу переробних підприємств АПК, що надасть можливість сформуванню оптимальної структури переробних підприємств у регіональному розрізі. Крім цього, це шлях до удосконалення системи стратегічного управління з формування й розвитку економічного потенціалу підприємств АПК в сучасних умовах.

Особлива роль агропромислового комплексу в соціально-економічному житті країни зумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природнокліматичних умов та геостратегічного розташування, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку. Проте реалізація цієї ролі можлива лише за ефективної економічної політики держави. Досвід економічно розвинутих країн говорить про те, що найкращих результатів можна досягти в умовах ринку в синтезі з регулювальною функцією держави. У зв'язку з інтеграцією України в світовий простір заслуговує на увагу вивчення досвіду державного регулювання розвитку АПК у США, Канаді, країнах ЄС, Азії, які є найбільшими експортерами продовольства

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Засновниками інституціональної теорії є Т. Веблен, Д. Норт, В. Гамільтон, Дж. Ходжсон, Дж. Коммонс, У. Мітчел. Значна увага формуванню інституціонального підходу до розвитку підприємств АПК приділяється у дослідженнях вітчизняних науковців: В. Андрійчука, В. Бойка, С. Дем'яненка, С. Кваші, М. Кропивка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, П. Саблука, М. Федорова, В. Юрчишина та ін. Водночас дослідження вітчизняних вчених щодо інституціональних умов розвитку аграрної сфери обмежуються розглядом сільського господарства загалом і опираються в основному на приклади діяльності сільськогосподарських підприємств. Вивчення літературних джерел свідчить про те, що державна підтримка виробників АПК реалізується через систему економічних заходів шляхом використання цін, позик, кредитів, податків і дотацій [1–5].

Мета статті — є дослідження архітекtonіки інституціонального базису економічного потенціалу переробних підприємств за рівнями економічної агрегації як структурного утворення і структурного управління в процесі інституціоналізації економічного потенціалу переробних підприємств АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромисловий сектор забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 20 відсотків валового внутрішнього продукту і близько 60 відсотків фонду споживання населення. Аграрний сектор також є одним із основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у Зведеному бюджеті України за останні роки становить 9–11 відсотків, також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту. Крім того, сільське господарство сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби

виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, також надають транспортні, торговельні та інші послуги.

Формування й нарощування економічного потенціалу підприємств АПК варто досліджувати крізь призму інституціональної економічної теорії. У центрі уваги цієї теорії знаходяться інституції (соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів та результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного поділу праці на основі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів і порядків) та інститути (складні фактори виробництва, які являють собою видові комплекси взаємодії інституцій та організацій, що закріплюють ефективні інституції в межах суспільної системи; типові комплекси інституцій, які виступаючи функціональними генотипами організацій, моделями їхньої функціональної структури, склалися еволюційно).

Недивлячись на те, що теорія інституціоналізму все ще знаходиться на стадії розвитку, існуючі результати дозволяють досліджувати економічний потенціал підприємств АПК, пояснювати можливість динамічного розвитку та визначати чинники, що детермінують поведінку її структурних інституційних одиниць. Саме тому плеяда українських і закордонних вчених-економістів та науковців беруть за основу теоретико-методологічну базу інституціоналізму для пояснення розвитку економічного потенціалу підприємств у своїх країнах і розуміння можливих варіантів майбутнього розвитку.

У інституціональній економічній теорії правила носять назву «інституцій», які, за Д. Нортон, визначаються як «правила гри в суспільстві, або, більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, що організують взаємодію між людьми» [1]. Термін «правила» не має однозначного тлумачення і використовується відносно до інститутів, фірм, стандартів мір і ваги, ідеології, культурних норм, неформальних і формальних обмежень, Конституції, устрою сім'ї, політичних партій, держави, звичок, звичаїв, прав власності, контрактів, права, трасту, репутації, моральних принципів тощо. Це моделі або зразки поведінки, які визначають, як слід себе поводити у тій або іншій ситуації [2, с. 8–11].

Під перетворенням інституціонального базису в аграрному секторі економіки розуміємо спосіб зняття протиріч між вимогами ринку та логікою поведінки суб'єктів господарювання, що полягає у здійсненні організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємств, зміну форм власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню економіки, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва.

Уся історія перетворень свідчить про те, що механізм ринкового регулювання частото замінювався механізмом державного управління аграрним сектором, в основі кожної господарської реформи було вирішення проблеми поєднання механізмів державного і ринкового регулювання аграрного сектору, залежно від глибини вирішення цієї проблеми, визначався напрям реформи та очікувані результати її реалізації, по-четверте, результативність перетворень інституціонального середовища в аграрному секторі залежала від стабільності соціально-політичної ситуації в країні [3, с. 55]. Характеристика впливу інституціонального середовища на потенціал підприємства АПК наведена в табл. 1.

На сучасному етапі розвитку країни вирішення потребують проблемні питання щодо створення сприятливих інституціональних умов для ефективного аграрного господарювання, що перешкоджають подальшому розвитку інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України. Серед них: недостатнє приділення уваги розвитку інституту відносин власності щодо ефективного поєднання її різноманітних форм в сільському господарстві; необхідність зміни інститутів рентних та орендних відносин; недосконалість функціонування інститутів ринку ресурсів; важливість розвитку інституту підприємництва. Тобто високий ступінь невизначеності є перешкодою для укладання довгострокових договорів між учасниками інституціонального середовища і позбавляє їх інвестиційної зацікавленості. Саме поглиблене дослідження нормативно-правового забезпечення інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України

може стати передумовою його подальшого вдосконалення, оскільки законодавство описує основні положення взаємодії всіх суб'єктів аграрно-економічних відносин і надає стимули для розвитку економічного потенціалу АПК.

Дослідження свідчать, що властиве сучасній системі агробізнесу інституціональне середовище не виконує своєї основної функції, тобто не забезпечує справедливих правил гри між основними суб'єктами економічних відносин, не послаблює численних антагонізмів регіонального розвитку, що викликані майновим розшаруванням населення

Таблиця 1 — Формування та вплив інституціонального середовища на потенціал підприємства АПК (складено автором)

Періоди	Коротка характеристика формування інституціонального середовища за періодами	Результат впливу інституціонального середовища на підприємства АПК
1. Первинне формування ринкового інституціонального середовища в аграрному секторі економіки		
1991—1998 рр.	У інституціональному середовищі протягом 90-х рр. Україна та інші країни СНД вступили в перехідний етап, де складалося «строкате інституціональне поле». Воно включало залишки старих, попередніх інституціональних форм, які ліквідовувалися або трансформувалися на основі поспішно розроблених і прийнятих законів, указів, постанов, запозичення «імпорту» певних інститутів та інституцій за моделями розвинених ринкових інституцій інших країн, з одного боку, і створення принципово нових для України інститутів, незвичайних для стереотипів попередньо сформованого в інших умовах економічної поведінки суб'єктів агрогосподарської діяльності. Політика тих років відзначалася застосуванням переважно адміністративних методів, успадкованих від радянських часів.	Період формування ринкового інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України збігся з революційними перетвореннями та реформуванням економічної системи, формуванням власної державності та одночасним переходом від командно-адміністративної економіки до ринкової. Спостерігається відсутність сприятливих умов господарювання, зниження ефективності виробництва, падіння підприємницької діяльності. У результаті на першому етапі інституціональних перетворень в аграрному секторі економіки України було частково лібералізовано ціни на агропродовольчу продукцію, значно скорочено обсяги державного замовлення, припинено планування обсягів виробництва, скасовано продовольчі субсидії та привілеї аграрного сектору.
2. Становлення нових форм інституціонального середовища в аграрному секторі економіки.		
1999—2006 рр.	Початок другого етапу аграрної реформи був пов'язаний з прийняттям 1999 р. Указу Президента України у «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки», спрямованого на невідкладну ліквідацію колективної системи господарювання та активізацію процесів утвердження приватної власності в сільському господарстві. Нормативно-правовими актами було визначено напрями державної підтримки аграрного сектору економіки та організаційні засади забезпечення продовольчої безпеки держави. Цей період характеризувався також і становленням у цій сфері продовольчих бірж, основними товарами на яких на той момент були зернові та цукор. Інші спроби формування організованих ринків сільськогосподарської продукції пов'язані з оптовими ринками. Проте цей вид організованої торгівлі сільськогосподарською продукцією не набув розвитку.	Однак ситуація, що склалася, суттєво стримувала розвиток процесів конкуренції та техніко-технологічного оновлення сільського господарства, що не забезпечувало достатніх умов для виходу галузі на інноваційний шлях розвитку. Зношеність промислового обладнання в 2000 р. оцінювалася у 60 %, а у сільському господарстві — у 90 %. Водночас той же період виявив низку правових, економіко-юридичних, соціально-економічних колізій, суперечностей, інституційних неузгодженостей у процесі практичної реалізації положень Земельного кодексу України. У цей час у сільськогосподарській торгівлі з'явився зовсім новий елемент — приватний посередник. На зерновому ринку, ринку соняшника сформувалися досить потужні великі посередницькі структури, більшість великих фінансових груп у країні мали підрозділи, що займаються закупівлею цих продуктів. Нові економічні умови спричинили появу вертикальної інтеграції в агропромисловому комплексі.

Продовження таблиці 1

Періоди	Коротка характеристика формування інституціонального середовища за періодами	Результат впливу інституціонального середовища на підприємства АПК
3. Створення умов довгострокового розвитку інституціонального середовища в аграрному секторі економіки		
2007—2012 рр.	<p>Починаючи з 2011 р. запроваджено спеціальний режим оподаткування щодо сплати податку на додану вартість.</p> <p>Посилення податкового навантаження дещо погіршило фінансове становище сільськогосподарських виробників, зменшило їх можливості щодо здійснення інвестиційної діяльності.</p> <p>Серед важливих кроків, що визначають подальші особливості національного інституціонального середовища в аграрному секторі економіки, є прийняття концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013—2018 рр, а також прийняття Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р</p>	<p>Протягом досліджуваного періоду відбувається посилення негативної тенденції щодо спрямування товаропотоків до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін, що призводить до значних трансакційних витрат виробників, характеризується поширенням корупції у всіх сферах державного регулювання. Переробні підприємства укладають більш міцні й довгострокові контракти з агровиробниками. При цьому від продуктової контрактатції переходять до виробничої: вкладаються кошти в розвиток господарств-постачальників, їм надаються кредити (у т. ч. і товарні), на паях будуються приміщення для утримання худоби тощо</p>
4. Інтеграція інституціонального середовища в аграрному секторі економіки у міжнародний простір, зокрема європейський		
2013—2017 рр.	<p>Надзвичайно важливим для розвитку інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України є якісно новий період — інтеграція інституціонального середовища в аграрному секторі економіки в міжнародний простір, що розпочався з 1 січня 2016 р. зі створенням Зони вільної торгівлі внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС.</p> <p>У 2015 р. було запроваджено обмеження прав здавати землю в оренду на термін менше семи років. У відповідь на інституціональну невизначеність щодо захищеності майнових прав землевласники та виробники покладаються на кілька стратегій щодо використання сільськогосподарських земель. Ці стратегії включають в себе неформальні орендні відносини, залишення землі без обробки або укладання короткострокових договорів оренди, що значно знижує очікуваний дохід від інвестицій.</p> <p>Серед важливих кроків, що визначають подальші особливості національного інституціонального середовища в аграрному секторі економіки, є вступ України до Світової організації торгівлі, Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.</p>	<p>Попри перспективи розвитку галузі, перехід на технічні регламенти ЄС також вимагатиме від агропідприємств значних фінансових витрат на модернізацію та переоснащення виробництва, освоєння нових технологій. Крім того, гармонізація й адаптація вітчизняного законодавства до європейських норм стосовно технічного регулювання потребує від держави розбудови ефективної системи контролю, що будуватиметься на міжнародному та європейському досвіді і що має забезпечити внутрішній ринок від неякісної та фальсифікованої продукції, у т. ч. зарубіжної. Це є важливими чинниками розвитку аграрної галузі, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції аграрного сектору, покращання стану продовольчої безпеки держави.</p> <p>Для України членство в СОТ забороняє кількісні обмеження експорту, тому оптимальним шляхом наповнення вітчизняного продовольчого ринку стало підвищення цін. Така ситуація спровокувала продовольчу інфляцію, падіння купівельної спроможності населення, що погіршило структуру та якість його споживання.</p>

та структурною розбалансованістю аграрного сектору економіки. Окрім цього, наявний інституціональний каркас не сприяє формуванню нової моделі суспільних відносин, що мали базуватися на принципах інноваційності та демократизму [4, с. 11]. Усе це значно гальмує інтеграцію України в міжнародний економічний простір. Недостатня увага до інституційних перетворень та неврахування інституціональних особливостей було основним прорахунком під час проведення трансформаційних перетворень в країні, було не враховано трансформаційні можливості економіки, що впливають на потенціал підприємств АПК.

М. Й. Хорунжий вважає, що для того, щоб створити нормальні умови виробничо-фінансової та зовнішньоекономічної діяльності для всіх партнерів АПК, необхідно створити відповідні економічні та господарські механізми. Господарський механізм, вважає вчений, виражає економічні, юридичні, політичні, моральноетичні відносини управління. Його складовим елементом є економічний механізм, під яким слід розуміти сукупність методів і форм управління виробництвом на основі використання економічних законів і категорій [5, с. 252].

Для вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції рівень виробничих витрат постає дедалі більш важливим інституціональним утворенням, що пов'язано із глобальними умовами конкурентної боротьби за ринки збуту продукції [6, с. 247–248].

У АПК ціни на сільськогосподарську продукцію формуються в умовах, наближених до чистої конкуренції, а ціни на ресурси для агробізнесу — в умовах недосконалої конкуренції. Саме в цьому, за визначенням С. І. Дем'яненка, криються причини багатьох проблем галузі: дисбаланс цін між продукцією АПК і ресурсами, яких воно потребує, необхідність державної підтримки сільського господарства й цінового регулювання, неоднакові рівні доходів і ефективності виробництва в різних галузях [7, с. 47]. Цьому етапу розбудови інституціонального середовища для розвитку економічного потенціалу підприємств АПК присутні такі недоліки: недосконалість функціонування організованого біржового ринку продукції, відсутність налагодженого постійного каналу реалізації продукції для більшості сільгосп підприємств, що призводить до ускладнення процесу планування й управління збутовою політикою підприємств, недостатній рівень технічного супроводу лабораторіями з контролю над якістю продукції під час її реалізації на ярмарках сільськогосподарської продукції, унаслідок чого споживачі можуть придбати неперевірені, небезпечні для здоров'я продукти харчування, недосконалі та неефективні роботи агроторговельних домів, які в переважній більшості є дрібноторговельними посередниками, що не сприяє раціоналізації каналів просування продукції від товаровиробників до споживачів.

Крім наведеної, до інституціональних проблем розвитку переробних підприємств АПК можна віднести й інші, наявність яких має свої наслідки і результати для суб'єктів АПК (табл. 2).

Однією із головних інституціональних проблем у розвитку переробних підприємств АПК, поряд із проблемою ціноутворення, є зростання витрат підприємств, що обмежує конкурентоспроможність їх продукції. Із підвищенням витрат виробництва за наявності невисоких реалізаційних цін сформувався неконкурентний тип аграрного бізнесу. Водночас витрати були і залишатимуться системоутворювальним інститутом ефективності усіх без винятку систем продукування благ.

За дослідженнями В. Месель-Веселяка, навіть за радянських часів сільське господарство в Україні підтримувала держава. У 1990 р. тільки на тваринництво було виділено державних дотацій в сумі понад 6 млрд. крб. Крім того, держава фінансувала витрати на меліорацію, проведення культуртехнічних заходів. Після проголошення незалежної України, вільного ціноутворення для всіх галузей економіки, крім сільського господарства, для якого ціни продовжували регулюватися, обсяг державних заготівель різко скоротився, поглибився диспаритет цін. Варто наголосити, що всі країни світу надають державну підтримку сільському господарству як галузі із сезонним ризикованим вироб-

Таблиця 2 — Інституціональні проблеми розвитку підприємств АПК
(авторське дослідження)

№ з\п	Інституціональні проблеми	Виклики інституціональних проблем для розвитку потенціалу підприємств АПК	Негативні наслідки для розвитку економічного потенціалу АПК
1.	Відсутність або часті зміни «правил гри»	Нестабільність аграрної політики	Одержання збитків, ведення не-ефективного бізнесу
2.	Недосконале ціноутворення і цінова політика в державі	Диспаритет цін, нееквівалентність міжгалузевого обміну	Недоотримання доходів, відмова від виробництва збиткових видів продукції
3.	Низька ефективність державної системи управління	Відсутність саморегулювальних управлінських структур	Обмежені можливості інтеграції підприємств
4.	Недосконала державна підтримка	Відсутність дієвої підтримки суб'єктів АПК	Скорочення виробництва продукції, особливо тваринництва, зниження рівня зайнятості
5.	Недостатнє законодавче забезпечення функціонування аграрного ринку	Нерозвиненість інфраструктури ринку, відсутність організованого аграрного ринку	Збільшення витрат на маркетинг
6.	Недоліки законодавчого трактування	Відсутність законодавчого розмежування суб'єктів АПК	Обмеження можливостей господарювання в рівноконкурентних умовах
7.	Недосконала та неузгоджена статистична звітність	Вибіркове, неповне або взагалі відсутнє охоплення статистичними спостереженнями	Відсутність достовірної інформації щодо показників економічного та соціального розвитку

ництвом і надто тривалим — більше року — оборотом капіталу. Тому за прикладом багатьох розвинутих країн світу слід забезпечувати інвестиційну привабливість галузі шляхом державної підтримки [8].

На переконання М. Маліка та Ю. Лузана, від ситуації, що склалася в аграрному секторі, невисокого рівня розвитку інтеграційних відносин потерпають насамперед споживачі, оскільки прибуток, утворений у невиробничій сфері, використовується посередницьким бізнесом, а тому не може бути інвестований у сільськогосподарське виробництво, що дало б змогу товаровиробникам значно розширити виробництво продовольчої продукції, знизити реалізаційні ціни. Тому розвиток альтернативної структури обслуговування сільського господарства на кооперативних засадах сприятиме встановленню ринкової рівноваги й розвитку конкуренції з метою його економічного захисту [9].

Як відзначають П. Т. Саблук, Г. А. Калієв, В. П. Саблук, В. В. Григорук, В. І. Власов, об'єктивно оцінюючи ситуацію, держава повинна упроваджувати ринкові механізми підтримки аграрного товаровиробника, які використовуються в розвинутих країнах. Так, підтримка сільськогосподарського виробника у США сягає 10 % вартості сільськогосподарської продукції, у ЄС — 25 %, Японії — 40 %, діють програми підтримки експорту. Кошти, що виділяються для підтримки сільськогосподарського виробника в Україні, мають характер запізнілого, в пасивній викривленій формі, відшкодування витрат у зв'язку з невиконанням державою функцій зі створення для сільського господарства економічних правил гри. Україна не стимулює сільське господарство, а, навпаки, живе за рахунок нього [10].

Основними формами взаємодії держави та бізнесу, які тією чи іншою мірою розвинуті на сьогодні в аграрній сфері України, є насамперед: державно-приватне партнерство, співпраця з розвитку аграрних кластерів і технопарків, взаємодія державних та місцевих органів влади із саморегулювальними організаціями, партнерство на місцевому рівні щодо підтримки ініціатив громад у розбудові соціальної інфраструктури. Механізм співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним

сектором у виді державно-приватного партнерства дозволяє забезпечувати узгодження й урахування взаємних інтересів держави і бізнесу в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проектів, цільових галузевих програм.

Матриця інституціонального базису збалансування інтересів у межах держава — підприємства АПК наведена на рис. 3

Таблиця 3 — Матриця інституціонального базису збалансування інтересів у межах держава — підприємства АПК (розроблено автором)

Інституціональні учасники	Держава	Сільськогосподарські підприємства	Підприємства переробної промисловості
Держава	Забезпечення взаємодії між державними та місцевими органами влади у процесі формування державного продовольчого резерву	Реалізація аграрної сировини за цінами, що забезпечують необхідну прибутковість	Забезпечення агросировинної безпеки держави
Сільськогосподарські підприємства	Ефективні протекціоністські заходи щодо регулювання імпорту сільськогосподарської сировини	Внутрішньогалузева конкуренція	Забезпечення гарантовано високих закупівельних цін на аграрну сировину
Підприємства переробної промисловості	Ефективні протекціоністські заходи щодо регулювання імпорту промислової продукції	Забезпечення своєчасних поставок сировини відповідного технологічного рівня якості	Внутрішньогалузева конкуренція
Підприємства, що постачають засоби виробництва	Ефективні протекціоністські заходи щодо регулювання імпорту засобів виробництва	Забезпечення платоспроможного попиту на вітчизняні засоби виробництва	Формування асоціативних відносин шляхом участі в діяльності саморегульованих організацій
Підприємства науково-дослідної інфраструктури	Забезпечення імпорту передових технологій та сприяння їх розвитку на базі вітчизняної науки	Забезпечення практичного впровадження інноваційних розробок та проектів	Забезпечення практичного впровадження інноваційних розробок та проектів
Заклади освіти	Підтримка у підготовці спеціалістів за затребуваними спеціальностями агропромислового спрямування	Сприяння у підготовці спеціалістів за затребуваними напрямками та спеціальностями	Сприяння у підготовці спеціалістів за затребуваними напрямками та спеціальностями
Підприємства виробничої інфраструктури	Підтримка розвитку конкуренції за рахунок сприяння розвитку малого та середнього бізнесу	Співпраця у сфері захисту конкурентних переваг	Співпраця у сфері захисту конкурентних переваг

Завдання економічної політики держави у сфері АПК полягає у забезпеченні більш повного використання існуючого потенціалу держави. При цьому мінімізувати вплив негативних чинників можливо за умови продовження і поглиблення аграрних реформ, спрямованих на формування ефективної науково-технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово-кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільськогосподарства і сільських територій. Інституціональний базис розвитку економічного потенціалу підприємств АПК повинен включати:

— розробку стратегій розвитку АПК на основі ефективного використання ресурсного потенціалу;

— впровадження нормативно-правового регулювання орендних відносин, визначення механізмів та засад визначення орендної плати і відповідних розрахунків між орендарем та орендодавцем;

— законодавче затвердження принципів та засад експертної грошової оцінки земельних ділянок, власності на земельні ділянки, визначення умов для придбання земель-

них ділянок іноземними громадянами, встановлення відповідальності за порушення законодавства у питаннях купівлі-продажу земельних ділянок;

— створення нормативно-правової бази для розвитку екологічного виробництва, менеджменту системи якості та системи його сертифікації;

— структурну переорієнтацію АПК і підвищення його ефективності для створення інтенсивного виробництва з урахуванням природно-ресурсного потенціалу;

— впровадження в ресурсну сферу нових принципів державного регулювання використання ресурсної бази;

— сприяння розвитку нетрадиційних відновлюваних джерел енергії і альтернативних видів рідкого та газового палива, передусім біодизелю та біотентанолу;

— удосконалення системи лізингу техніки та обладнання, розширення обсягів підтримки державних лізингових компаній.

Розглянувши формування та розвиток економічного потенціалу переробних підприємств АПК через призму інституціоналізму, можна запропонувати таке визначення інституціонального базису розвитку економічного потенціалу підприємств АПК, як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих структур, які зайняті виробництвом і торгівлею сільськогосподарської продукції в межах національних кордонів, взаємодія яких забезпечується комплексом інститутів економічного, соціального й правового характеру і такими, що мають свої традиції, норми та особливості.

Відповідно до базового принципу справедливої конкуренції, котрі реалізує СОТ, заходи державної підтримки аграрного виробництва, що істотно впливають на умови світової торгівлі агропромисловою продукцією, мають бути обмежені чи скасовані. Для їх ідентифікації серед усього різноманіття регулювального впливу держави виокремлюються: заходи «блакитної скриньки», заходи «зеленої скриньки», заходи «жовтої скриньки» [11–12].

Заходи «блакитної скриньки» спрямовані на обмеження перевиробництва (що актуально для розвинутих країн), і відносно них також немає обмежень фінансування з бюджету.

Група заходів так званої «зеленої скриньки» охоплює заходи державної підтримки сільського господарства, що не спричиняють неефективний розподіл ресурсів у аграрній сфері. Ці заходи не спрямовані на підтримку цін виробників. Державні витрати можуть здійснюватись у таких напрямках: наукові дослідження, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування; ветеринарні та фітосанітарні заходи, контроль безпеки продуктів харчування; сприяння збуту сільгосппродукції, включаючи збирання, обробку і розповсюдження ринкової інформації; вдосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд) за виключенням операційних витрат на її утримання; утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішня продовольча допомога; забезпечення гарантованого доходу сільгоспвиробникам, удосконалення землекористування тощо; підтримка доходів виробників, не пов'язана з видом і обсягом виробництва (наприклад, виплати просто на основі статусу землевласника або виробника); сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва (наприклад, виплати за програмами переміщення виробництва з аграрного сектору в неаграрний); охорона навколишнього середовища; програми регіонального розвитку. Держава має право фінансувати заходи «зеленої скриньки» у будь-якому необхідному обсязі залежно від можливостей свого бюджету. До заходів «зеленої скриньки» належать також субсидії, обсяг яких складає менше ніж 5 % від вартості продукції (незалежно від того, чи вони орієнтовані на конкретний продукт, чи на все сільськогосподарське виробництво).

До заходів «жовтої скриньки» СОТ відносяться заходи внутрішньої підтримки, що чинять вплив викривлення на торгівлю і виробництво: дотації компенсації частини витрат на придбання ресурсів; цінова підтримка; надання виробнику товарів та послуг за цінами, нижчими за ринкові; закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові; пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету, спи-

сання боргів; пільги на транспортування сільгосппродукції; витрати лізингового фонду тощо. СОТ не тільки дозволяє визначити ефективність субсидування і підвищення доходів аграріїв, ступінь впливу регулювальних заходів на обсяги виробництва та реалізації сільгосппродукції, її ціни, а й окреслює основні напрями, навколо яких мають зосереджуватись процеси державного регулювання аграрної сфери у високорозвиненій країні.

Так, вимогами СОТ обмежуються менш ефективні з точки зору модернізаційних зрушень заходи підтримки, котрі чинять вплив лише на суто кількісні параметри діяльності сільгоспвиробників. Натомість, заходи «зеленої скриньки», котрі не підпадають під вимоги скасування чи скорочення, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності аграрних виробників за рахунок здійснення інвестицій у стратегічно важливі проекти (соціальні, інноваційні, екологічні та ін.). Таким чином, використовуючи заходи «зеленої скриньки», держава здатна суттєво активізувати процеси модернізації аграрного сектору країни.

Висновки. Підбиваючи підсумок, слід відзначити, що інституціональна архітектура економічного потенціалу переробних підприємств АПК є ієрархічною структурно-функціональною взаємодією персоналізованих, цілісних та множинних суб'єктів, у якій вони взаємно доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення. Наявність інституціональних пасток та провалів у сфері формування й розвитку економічного потенціалу переробних підприємств призводить до виникнення в національній економіці затятого кола відсталості та багатовимірної бідності.

У свою чергу, розвиток економічного потенціалу переробних підприємств залежить від інноваційної поведінки суб'єктів розвитку, їхньої зацікавленості, сприйнятності інновацій та, відповідно, інноваційної активності. Створення передумов позитивної економічної динаміки передбачає врахування інституційного потенціалу поширення інновацій суб'єктами розвитку: підприємствами АПК та державою. Транзитивність вітчизняної економіки посилює суперечності між новими та традиційними інститутами, невідповідностями в утвердженні постіндустріальних тенденцій та загрозами індустріального розвитку. У результаті Україна опинилася не просто у інституціональній пастці, а відчула інституційні провали, пов'язані з недостатнім врахуванням комплементарності окремих інститутів, невідповідністю інституційних рівнів та інституційного середовища новим інститутам формування людського потенціалу як основи суб'єкта господарського розвитку.

Становлення інституціонального базису сучасного розвитку економічного потенціалу переробних підприємств супроводжується формуванням відповідної інституціональної архітектури суб'єкта господарювання як ієрархічної структурно-функціональної взаємодії суб'єктів різного рівня.

Ефективність державної політики розвитку АПК ускладнюється потужним впливом як екзогенних, так і ендогенних факторів. Зокрема, основними зовнішніми чинниками, які певною мірою стоять на заваді розвитку вітчизняного ринку АПК, є посилення конкуренції після вступу України до СОТ, що вимагає від державної політики розробки ефективних механізмів пом'якшення соціально-економічних умов світового ринку, вплив військово-політичної кризи 2014–2017 рр. До ендогенних факторів слід віднести: відсутність системи сільськогосподарського кредитування; географічні фактори — рівень господарського освоєння території, потреби населення в продуктах харчування, характер розселення і рівень забезпечення трудовими ресурсами; недостатнє фінансування державних програм розвитку АПК; крім того, ресурсний потенціал агропродовольчого комплексу, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, далеко не вичерпаний.

Підприємства АПК долучаються до процесу інноваційної глобалізації, формуючи сьогодні власну стратегію розвитку економічного потенціалу, яка набуває рис інноваційної глобалізації. Та все ж уповільнені темпи економічного потенціалу підприємств АПК можна пояснити антагоністичним співіснуванням і взаємодією нових інституцій та інститутів інноваційного розвитку зі старим неформальним інституціональним середовищем — економічною ментальністю, нормами, традиціями, звичаями господарської

практики, що залишились у спадок від адміністративно-командної системи. Фактично інноваційний вектор розвитку підприємств АПК є заручником пануючих серед реформаторів уявлень про пріоритетність макроекономічних досягнень перед інституційними змінами.

Список літератури/References

1. Норд, Д. Институты, институционные изменения и функционирование экономики / Д. Норд ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. — М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 180 с. — (Современная институционально-эволюционная теория).

Nord, D. (1997). *Instituty, institutsionnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional changes and functioning of the economics]. Moscow, Fund of economic book «Nachala» Publ., 180 p. (In Rus.).

2. Ткач, А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : навч. посіб. / А. А. Ткач. — К. : Центр навчальної літератури, 2007. — 304 с.

Tkach, A. A. (2007). *Instytutsionalna ekonomika. Nova instytutsionalna ekonomichna teoriia* [Institutional Economics. New institutional economics theory]. Kyiv, Tsentr navchalnoi literatury Publ., 304 p. (In Ukr.).

3. Латинін, М. А. Аграрний сектор економіки України: механізми державного регулювання : [монографія] / М. А. Латинін. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. — 320 с.

Latynin, M. A. (2006). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy: mekhanizmy derzhavnoho rehuliuvannia* [Agricultural sector of Ukraine: state regulation mechanisms]. Kharkiv, RI NADU Mahistr, 320 p. (In Ukr.).

4. Ревуцька, А. О. Трансформація відносин власності в аграрному секторі економіки України [Електронний ресурс] / А. О. Ревуцька. — Режим доступу : [http://www.lib.udau.edu.ua/bitstream/123456789/1437/1/Трансформація відносин власності в аграрному секторі економіки України.pdf](http://www.lib.udau.edu.ua/bitstream/123456789/1437/1/Трансформація%20відносин%20власності%20в%20аграрному%20секторі%20економіки%20України.pdf).

Revutska, A. O. (2015). *Transformatsiia vidnosyn vlasnosti v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy* [The transformation of property relations in the Ukrainian agricultural sector]. *Informatsijno-vydavnychyj tsentr Tovarystva Znannia*, [Online], vol. 1. Available at : [http://www.lib.udau.edu.ua/bitstream/123456789/1437/1/Трансформація відносин власності в аграрному секторі економіки України.pdf](http://www.lib.udau.edu.ua/bitstream/123456789/1437/1/Трансформація%20відносин%20власності%20в%20аграрному%20секторі%20економіки%20України.pdf). (Accessed 3 October 2015).

5. Хорунжий, М. Й. Організація агропромислового комплексу / М. Й. Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2005. — 292 с.

Khorunzhyj, M. J. (2005). *Orhanizatsiia ahropromyslovoho kompleksu* [Organization of agricultural section]. Kyiv, KNEU Publ., 292 p. (In Ukr.).

6. Шпикуляк, О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / О. Г. Шпикуляк. — К. : ННЦ ІАЕ, 2010. — 396 с.

Shpykuliak, O. H. (2010). *Instytutsii u rozvytku ta rehuliuvanni ahrarnoho rynku* [Institutions in the the agricultural market development and regulation]. Kyiv, Natsionalnyi naukovyi tsentr Instytutu ahrarnoi ekonomiky, 396 p. (In Ukr.).

7. Дем'яненко, С. І. Менеджмент виробничих витрат у сільському господарстві : навч. посібник / С. І. Дем'яненко. — К. : КНЕУ, 1998. — 264 с.

Demianenko, S. I. (1998). *Menedzhment vyrobnychkh vytrat u silskomu hospodarstvi* [Management of production costs in agriculture]. Kyiv, Kyiv national economic university, 264 p. (In Ukr.).

8. Месель-Веселяк, В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 34–41.

Mesel-Veseliak, V. Ya. (2006). *Rozvytok form hospodaryuvannya v ahrarnomu sektori Ukrainy (rezultaty, problemy)* [Development of management forms in Ukrainian agricultural sector (results, problems)]. *Ekonomika APK* [Economy of Agroindustrial Complex], vol. 12, pp. 34–41.

9. Малік, М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. Й. Малік, Ю. А. Лузан // Економіка АПК. — 2010. — № 3. — С. 3–8.

Malik, M. J. & Luzan, Yu. A. (2010). *Problemni pytannya rozvytku kooperatsiyi ta intehtratsiynykh vidnosyn v APK* [Problematic issues of cooperation and integration relations in agriculture]. *Ekonomika APK* [Economy of Agroindustrial Complex], vol. 3, pp. 3–8.

10. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції : моногр. / П. Т. Саблук, Г. А. Калієв, В. П. Саблук, В. В. Григорук, В. І. Власов. — К. : ННЦ Ін-т аграр. економіки, 2008. — 210 с.

Sabluk, P. T., Kaliiev, H. A., Sabluk, V. P., Hryhoruk, V. V. & Vlasov, V. I. (2008). *Svitove i rehionalne vyrobnytstvo ahrarnoi produktsii* [Global and regional agricultural production]. Kyiv, Natsionalnyi naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky. (In Ukr.).

11. Domestic Support Boxes / World Trade Organization. — Available at : https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agboxes_e.htm.

12. FAO Statistical Yearbook 2013: World Food and Agriculture. — Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2016. — 295 p.

Цель. Целью статьи является исследование архитектоники институционального базиса экономического потенциала предприятий АПК по уровням экономической агрегации как структурного образования и структурного управления в процессе институционализации экономического потенциала предприятия АПК.

Методы. В процессе исследования институционального базиса развития экономического потенциала предприятий АПК использованы диалектический метод научного познания, а также общенаучные методы гносеологии: теоретического обобщения, сравнения, группировки и анализа. Среди них — метод системно-структурного анализа, который дает возможность, с одной стороны, выяснить место институционального базиса в системе рыночных отношений, а с другой — рассмотреть формирование и развитие экономического потенциала предприятий АПК через призму институционализма.

Результаты. Предложено систематизацию институциональных преобразований для предприятий АПК путем выделения этапов развития институциональной среды: формирование рыночной институциональной среды перерабатывающих предприятий АПК; становление новых форм институциональной среды для перерабатывающих предприятий АПК; создание условий долгосрочного развития институциональной среды для перерабатывающих предприятий АПК; интеграция институциональной среды АПК в международное пространство. Выделены характерные особенности этапов развития институциональной среды в АПК Украины. Построена матрица институционального базиса сбалансирования интересов в пределах государство — предприятия АПК, отражающую взаимодействия государства и бизнеса, которые в той или иной степени можно развивать на сегодня в аграрной сфере Украины. В результате теоретико-методологического исследования автору удалось впервые представить решение проблемы развития экономического потенциала перерабатывающих предприятий через призму институциональной среды их деятельности.

Ключевые слова: государственное регулирование, механизм государственного регулирования, институциональная среда, предприятия АПК, государственное регулирование институциональной среды в аграрном секторе экономики, институциональные преобразования.

Objective. The article objective is to study architectonics institutional basis of economic potential of agricultural enterprises in terms of economic aggregate formation as a structural and structural control in the process of institutionalization of economic potential of agribusiness.

Methods. The study of the institutional basis of the economic potential of agricultural enterprises used the dialectical method of scientific knowledge and general scientific methods of epistemology, theoretical generalization, comparison, grouping and analysis. Among them: method of systematic and structural analysis, which enables on the one hand, to find a place in the institutional basis of the system of market relations, and on the other — to consider the formation and development of the economic potential of agricultural enterprises in the light of institutionalism.

Results. *The author suggested systematization of institutional reforms for agricultural enterprises through separation stages of development of institutional environment: formation of market institutional environment processing agricultural enterprises; the emergence of new forms of institutional environment for processing agricultural enterprises; creating conditions for long-term development of the institutional environment for processing agricultural enterprises; APC institutional environment integration into the international space. Isolate characteristics of the stages of development of institutional environment in agriculture Ukraine. Matrix construct institutional basis of balancing interests within the state — agribusiness, reflecting the interaction between government and business, which in one way or another can be developed today in the agrarian sector of Ukraine. As a result of theoretical and methodological study authors were the first to present the solution to the problem of the economic potential of processing enterprises in the light of the institutional environment of its operations.*

Key words: *government regulation, state regulation mechanism, institutional environment, agribusiness, government regulation of the institutional environment in the agricultural sector, institutional transformation.*

Надійшла до редакції 31.03.2017